

Cuprins

<i>Prefață de Ovidiu Pecican</i>	11
<i>Introducere</i>	15
Spațiul iudaic, un spațiu al comunității	21
1. Geneza spațiului comunitar	25
1.1. Templul	27
1.2. Sinagoga	37
2. Evoluția și organizarea „spațiului comunitar” tradițional	65
2.1. Ghetoul și „cartierul evreiesc”	65
2.2. <i>Shtetl</i> -ul	80
3. Evoluția și organizarea „spațiului comunitar” modern	91
3.1. Diaspora americană. Emergența centrului comunitar modern	91
3.2. Consolidarea comunităților evreiești în Diaspora europeană. Centrul comunitar	136

4. Spațiul comunitar în accepțiune modernă și contemporană	153
4.1. Comunitatea <i>reală</i>	153
4.2. Comunitatea <i>virtuală</i>	159
5. Ideea de comunitate astăzi	165
<i>Bibliografie</i>	175

1. Geneza spațiului comunitar

Primul „act de creație”, conform textului biblic este „facerea lumii și a omului”: „Întru’nceput a făcut Dumnezeu cerul și pământul.” (Facerea 1:1).¹⁵ Astfel, Dumnezeu transcende Totul: există ca „lucru în sine” dinainte de „început” – este Domnul Savaot, adică *suveranul Universului*.¹⁶ Dumnezeu a creat lumea *din nimic*. Cel care exista înainte de început a creat Universul și apoi Omul. La început lumea „ființa” în armonie. Dumnezeu prin *Logosul Creator* a întrupat *lumea oamenilor*: „a sădit un rai în Eden, spre răsărit, și l-a pus acolo pe omul pe care-l zidise” (Facerea 2:8). După potop, Dumnezeu promite

¹⁵ ***, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului (Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2009 [2001]). În continuare, toate referințele biblice se fac la *Biblia sau Sfânta Scriptură* [versiunea Bartolomeu Valeriu Anania].

¹⁶ *YHWH Sabaot* este numele lui Dumnezeu ca „divinitate războinică”, stăpân al universului, Domn al oștirilor pământești („căpetenie divină a oștilor lui Israel, cărora le garantează victoria”) și cerești, „al astrilor și al tuturor forțelor cosmice”. Domnul Savaot, unul din numele lui *Iahvé*. (*q.v.* nenumăratele pomeniri ale acestui nume în Agheu, Amos, Avacum, Ieremia, Isaia, Maleahi, Miheia, Naum, Osea, 1Regi, 2Regi, 3Regi, 4Regi, Sofonie, Zaharia, 1Paralipomena). *v.* DICREL, *s.v.* „Savaot”.

lui Avram țara Canaanului – „Țara aceasta Eu o voi da seminției tale” (Facerea 12:7), iar împlinirea voinței divine coincide cu destinul (poporului) lui Israel, transpus astăzi în perspectiva mesianică și reclădirea Templului din Ierusalim.¹⁷

Viața în comun își are originea în timpurile Creației. Bazele comunității se formează în timpul Exodului, odată cu peregrinările celor douăsprezece triburi ale lui Israel¹⁸, care, în timp, vor dezvolta sentimentul apartenenței la *un unic popor* (am spune astăzi „caracterul național” – evidențiat prin etnie, religie, limbă, tradiții și istorie comună).¹⁹

¹⁷ Simbol indelebil al *îndeplinirii profeției*: „Fiul omului, ai văzut locul tronului Meu și locul urmei picioarelor Mele, unde numele Meu pe veci va locui în mijlocul casei lui Israel” (Iezechiel 43:7) / „Iar numele cetății, începând din ziua în care va fi isprăvită: Iahvé Şammah, adică «Domnul este acolo»” (Iezechiel 48:35).

¹⁸ Organizarea fiilor lui Israel era sub formă de tabere, dispuse în jurul Cortului mărturiei, după seminții: Iuda, Isahar, Zabulon, Ruben, Simeon, Gad, fiii lui Iosif (Efraim, Manase), Veniamin, Dan, Așer, Neftali și, separat, Leviții (Cahat, Gherson, Merari).

¹⁹ Cartea „Ieșirea” ilustrează cum fiii lui Iacov, nepotul lui Avraam (semințiile lui Israel), în peregrinările lor, plecând din Egipt spre țara Canaanului, depășesc statutul de grup etnic, formându-se ca un adevărat popor, construindu-și propria identitate, asumându-și un cod de legi divin și însușindu-și un ritual cultic impus de Dumnezeu, prin intermediul lui Moise și al fratelui său Aron. După realizarea Cortului mărturiei va avea loc și un prim recensământ al poporului (prima numărătoare, *v.* Numerele) necesar pentru organizarea oamenilor după anumite reglementări. După nesupunerea întregului popor față de voința Divină, vor urma cei patruzeci de ani de pribegie în pustie, când se va forma *o nouă generație* (simbolul înnoirii și, deci, al adevăratei etnogeneze), care va putea cuceri țara promisă (căzuți în păcat, nici Moise și nici Aron nu aveau să intre în Canaan). Cartea „Numerele” descrie (Numerele 2,3,4,5) rânduirea taberelor fiilor lui Israel – de fapt, organizarea primelor *comunități* în jurul Cortului mărturiei, simbolul prezenței divine a lui Dumnezeu în mijlocul poporului Său: „Și au făcut fiii lui Israel tot ceea ce Domnul îi poruncise lui Moise: așa își așezau taberele în rândurile rânduite, și tot așa porneau, fiecare ținându-se de rudenția sa și de neamul părinților săi.” (Numerele 2:34).

Consolidarea va fi realizată prin edificarea Templului, însă adevăratele principii ale „comunității” evreiești, cultivând valorile moștenite și asigurându-le continuitatea, împreună cu dezvoltarea unui instinct de conservare etno-culturală în spiritul iudaismului, vor fi atinse, abia în Diaspora, prin *centrarea vieții în jurul sinagogilor* și raportarea la respectarea legilor mozaice (cu orice preț), sub îndrumarea rabinilor (atunci când Templul, ca imagine a lui Dumnezeu și casă a „numelui Domnului”, va fi *cel al cuvintelor și rugăciunilor*).

1.1. Templul

Templul reprezintă casa „numelui Domnului”, pe care Dumnezeu avea să o „locuiască”, „în vecii vecilor”. De la prima sa edificare, Templul devine *spațiul cel mai sacru* al evreilor, „imago mundi” și adăpost al puterii cerești, asigurând totodată, pe lângă legătura transcendentală între cer și pământ, ordinea cosmică, dar și lumească: rânduiala vieții – ca principiu ordonator și element focalizator al vieții comunitare, prin intermediul rugăciunii și jertfei. Locul său de *Centru al Lumii*, așezat pe Sion, îi asigura poziția de *centru sacral*, în jurul căruia gravita comunitatea evreiască (poporul Israel). Distrugerea lui a presupus o „decădere” a evreilor de sub protecția sacrului dumnezeiesc – lumea lor s-a fărâmițat, formând Diaspora. Evreii s-au risipit pe tot pământul, având alături, de atunci, pe Dumnezeul Legii (regăsit în Tora). Așteptând împlinirea destinului, întoarcerea în Țara Sfântă, dar mai ales la Ierusalim, și (re)edificarea Templului ca unic loc sacral, viața evreilor a străbătut aproape două milenii de căutare a binelui, a ceea ce este bun în viață și a adevărului.

Templul. Epicentrul vieții comunitare iudaice. Principiile vieții în comun

Templul din Ierusalim a cunoscut *două faze depline* de construcție și reconstrucție: prima, a Templului lui Solomon cu refacerea din timpul lui Zorobabel și al arhiereului Iosua și a doua, a (re)edificării Templului

de către Irod Antipa – în acest templu, zidit a treia oară, avea să intre Mântuitorul. Conform tradiției, Solomon a clădit Templul după planurile regelui David, tatăl său. *Cartea a Treia a Regilor* (3 Regi), descrie amănunțit acest episod. În anul 587 î.Hr., Nabucodonosor cucerește Ierusalimul, prădând și distrugând Templul, poporul lui Israel fiind dus în robia babiloniană. În 538 î.Hr., Cyrus învinge pe babilonieni și permite evreilor să se întoarcă în Ierusalim și să înceapă reconstrucția Templului și a cetății. Templul a fost terminat la cca 515 î.Hr., în timpul domniei lui Darius (*v. Ezdra și Neemia*). Templul lui Zorobabel a rezistat 500 de ani, până în anul 19 î.Hr., când Irod inițiază un nou șantier: Templul lui Irod, amintit și de Josephus Flavius²⁰ – a cărui distrugere (de către romani în anul 70 d.Hr.) a fost descrisă profetic de Iisus (Marcu 13:1-2). Pentru creștini „distrugerea Templului vestește triumful creștinismului” (For Christians, the destruction of the Temple heralds the triumph of Christianity): Iisus devine templu; „noul Ierusalim”, templu divin, opus celui vremelnic, lumesc, făcut și distrus de mâinile oamenilor. În timpul împăraților creștini, esplanada Templului a rămas liberă, până la cucerirea musulmană. Din anul 691, *Domul* sau *Cupola Stâncii* (*Qubbat Al-Sakhra*) acoperă blocul de piatră, despre care creștinii cred că ar fi fost altarul Templului și stâncă pe care Avraam l-a legat pe Isaac pentru a-l sacrifica, iar musulmanii îl consideră locul de înălțare al profetului Mohamed, pentru a se alătura lui Avraam, Moise și Iisus, în ceruri, purtând drept mărturie, până astăzi, amprenta piciorului său. Un fragment, presupus ca aparținând Templului, este Zidul Plângerii, unde, de aproape două mii de ani, evreii deplâng distrugerea Templului.²¹

²⁰ Josephus Flavius, *Antiquities of the Jews*, cărțile XV, XVI, trad. William Whiston, 1737, Internet Sacred Text Archive, „Judaism”, „The Works of Flavius Josephus”, <http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm> (accesat 20 august, 2012).

²¹ Simon Goldhill, *The Temple of Jerusalem* (Londra: Profile Books Ltd., 2004), pp. 8-12.

Primul Templu, cel al lui Solomon, este și cel mai important ca semnificație. Deși forma sa materială s-a pierdut, Templul există și trebuie doar recuperat – (re)construit. Căutarea / așteptarea lui întreține „sacral” în viața evreilor. Evreii așteaptă și astăzi împlinirea profeției și a destinului: salvarea divină, întoarcerea în Țara Sfântă și cel de-al treilea templu, venit de la Dumnezeu.

La mijlocul secolului al V-lea î.Hr., populația evreiască („comunitatea”) era structurată în „laici” (popor; fiii lui Israel, grupuri după toponim, dar și sclavi), în proporție de 84%, și „preoțime”, în proporție de 16%. Numărul și puterea preoților au crescut după anul 458/457 î.Hr.²², și, dacă înainte aveau doar un rol secundar, de acum, deveneau o clasă dominantă și cu rol de conducere. Adesea, aparținerea la această clasă nu implica atribuții religioase sau de cult, „preot” fiind frecvent o denumire convențională, nu neapărat cu un înțeles religios strict funcțional. Joel Weinberg definește „comunitatea cetățean-templu”

²² Rămas în exil, în anul 458 î.Hr., Ezdra își „dă seama că reconstruirea templului poate fi o operă caducă dacă nu va fi completată cu reconstruirea lăuntrică a închinătorilor lui”. În urmă cu 57 de ani, în 515 î.Hr., fusese încheiată reconstrucția Templului, sub îndrumarea nobilului Zorobabel și a preotului Iosua, care au condus, un convoi de 50000 de oameni, înapoi spre Ierusalim, după eliberarea din robia babiloniană (538 î.Hr.). Este momentul de renaștere materială, dar și morală și spirituală a lui Israel: „Ezdra pleacă spre Ierusalim în anul 458 î. H. în fruntea unui convoi de proporții reduse și, odată ajuns, începe mai întâi să facă rânduială în viața morală a conaționalilor săi, anulând căsătoriile mixte și îndemnând poporul la pocăință și rugăciune.” În anul 445 î.Hr., Neemia, trăind la curtea regală din Suza, aflând de decăderea în care trăiesc repatriații, se hotărăște să plece spre a ridica din ruină „falnicul Ierusalim de altădată”, ale cărui ziduri fuseseră demolate de Nabucodonosor. Ezdra și Neemia sunt simbolul reconstrucției Ierusalimului și a poporului evreu în epoca postexilică, atât pe „dinafară”, cât și pe „dinlăuntru”. Bartolomeu Valeriu Anania, „Introducere la Cărțile Ezdra și Neemia”, în *Biblia sau Sfânta Scriptură* [versiunea Bartolomeu Valeriu Anania], p. 513.

(citizen-temple community), ca termen convențional pentru forma de organizare și relaționare socială între locuitorii din teritoriul Palestinei în epoca Templului. Teritoriul „comunității palestinienesc cetățean-templu” (the Palestinian citizen-temple community) era considerat ca fiind proprietatea lui Dumnezeu; între secolele al VI-lea și al IV-lea î.Hr., Templul nu deținea drepturi funciare. Pământul folosit de comunitate era *de facto* inalienabil, fiind parcelat, lucrat și administrat ca atare de către familii, în cadrul *bêt 'âbôt*-ului (formă de grupare, structurare și organizare socială pe familii, bazată pe gradul de înrudire). Membrii acestei *comunități cetățean-templu* erau liberi și dețineau drepturi depline, uniți fiind prin specificul vieții și al ocupației preponderent agrare. *Bêt 'âbôt*-ul însemna, înainte de 458/457 î.Hr., unitatea de bază în alcătuirea comunității structurate în „preoți” și „fiii lui Israel”, iar după 458/457 î.Hr., *bêt 'âbôt* „a cuprins toate grupurile sociale și profesionale ale comunității” (embraced all social and professional groups of the community).²³

Pentru perioada de *după robia babiloniană*, Weinberg identifică termenul de „comunitate postexilică” (postexilic community), ca desemnând, conform teoriei sale, forma de organizare a populației evreiești

²³ Joel Weinberg, *The Citizen-Temple Community*, trad. Daniel L. Smith-Christopher, The Library of Hebrew Bible / Old Testament Studies: Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series, vol. 151 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1992), pp. 28-29. În nota traducătorului, *bêt 'âbôt* este tradus prin sintagma „house of the fathers”, adică „casa părinților”. Conceptul de „comunitate a templului” (temple community) este utilizat de Weinberg, ca definind o „unitate socio-economică” (socio-economic unit) care implică apartenența la un templu aflat sub autoritatea profană a unei protecții regale, precum și apartenența la un tip de preoție, legând astfel oamenii într-o formă de organizare (socială; *de gospodărire*) „a templului” (a temple „economy”), adică o *comunitate* „a templului” (vizând aspectele și implicațiile sociale ale traiului și activităților desfășurate *în comun*, în anumite condiții). v. Daniel L. Smith-Christopher, trad., „Translator’s Foreward”, în Weinberg, *Citizen-Temple Community*, p. 14.

din Iudeea, până la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., și apoi în provincia Iehud²⁴. Astfel, înainte de anul de răscruce pentru dezvoltarea *comunității postexilice*, 458/457 î.Hr., comunitatea avea circa 42 360 de membri (Neemia 7: 66, Ezdra 2: 1-70), ceea ce însemna 13-15% din întreaga populație a Iudeei. Comunitatea era dispersată fără a ocupa un teritoriu compact, fiind organizată mai degrabă în *trei enclave izolate*: pe zona de coastă, în jurul Ierusalimului și la sud de valea Iordanului. Însă, după 458/457 î.Hr., populația a ajuns la circa 150 000 de persoane, cam 50-60% din populația Iudeei, ocupând noi teritorii în *Shfelat Yehuda*²⁵, în sudul Iudeei și în Negheb²⁶. Structura socială a *comunității postexilice* se baza pe relațiile agrare, în care pământul – *proprietatea lui Dumnezeu* – era *de facto* proprietatea inalienabilă a *bêt 'âbôt*-ului, fiind împărțit în parcele, folosite de diversele familii din componența sa, stimulând și o oarecare omogenitate socială (stimulatead the social homogeneity of the community): o egalitate funciară a unei asocieri dintre oameni liberi și cu drepturi depline, care nu excludea, totuși, o diferențiere și stratificare socială sau economică profesională.²⁷

Pilonii comunității (the three “pillars” of the community) erau reprezentați de *trei instituții* „tipologic și funcțional diferite” (typologically and functionally different): *bêt 'âbôt*-ul, orașul (ca formă administrativă) și Templul din Ierusalim. Rolul *bêt 'âbôt*-ului, în *comunitatea postexilică* era în principal social, ordonând atât mirenii, cât și preoții și leviții. *Orașul* îndeplinea funcția de centru al vieții economice, dar dispunea

²⁴ Termenul din limba engleză „Yehud”, tradus prin „Iehud” (*q.v.* Iosua Navi 19:45).

²⁵ Termenul din limba engleză „Shephelah” tradus în ebraică „Shfelat Yehuda”, desemnând „Țara-de-Jos”, adică „zona deluroasă dintre Munte (centrul muntos al Palestinei) și țărmul Mediteranei” (*v.* nota din Deuteronomul 1:7).

²⁶ Negheb este „partea de sud a Palestinei, desemnată uneori prin *câmpie*” (*v.* nota din Deuteronomul 1:7).

²⁷ Weinberg, *Citizen-Temple Community*, pp. 132-133.

și de administrație, sistem juridic sau chiar fiscal liber, exercitându-și atribuțiile în numele *bêt 'âbôt*-ului. *Templul* (reconstruit) „era principalul epicentru colector și unificator al comunității în curs de dezvoltare și o manifestare evidentă a bunăvoinței regelui persan [Darius I, „cel Mare”, n.ns.], precum și o revelație a milei divine” (was the main collecting and unifying epicentre of the emergent community, and was an obvious demonstration of the benevolence of the Persian king and a revelation of divine charity). Aceste instituții nu au format o structură ierarhică verticală, bazată pe relații de subordonare, ci, mai degrabă, una orizontală, largă și permisivă, căutând echilibrul între toate părțile implicate.²⁸ În contextul lipsei unor evidențe precise și a multiplelor teorii prezentate în argumentarea sa complexă (privind formele de organizare și atribuțiile acestora în teritoriile palestinienne dinaintea și de după robia babiloniană și, respectiv, de anul 458/457 î.Hr.), Weinberg conchide prin a afirma că termenul „comunitatea cetățean-templu” rămâne consistent și își dovedește utilitatea, prin caracterul general, indiferent de teoria preluată și acceptată, fiind vorba de o comunitate care s-a format prin „asocierea conștientă și voluntară” (a consciously and voluntarily formed association) a unor oameni liberi, independenți, supuși unei credințe, a cărei imagine o reprezenta *Templul, ca centru al ei*.²⁹

Templul din Ierusalim astăzi. Un monument „între memorie și istorie”³⁰

Fără a vorbi despre Templul lui Solomon ca o utopie arhitecturală și religioasă, în viziunea unei reconstrucții pe amplasamentul

²⁸ *Ibid.*, pp. 134-135.

²⁹ *Ibid.*, pp. 136-137.

³⁰ Titlu inspirat după Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations, Special Issue: Memory and Counter-Memory*, nr. 26 (Spring 1989): pp. 7-24.

„Există *lieux de mémoire*, situri de memorie, pentru că nu mai există *milieux de mémoire*, adevărate medii ale memoriei (subl.ns.)” (There are